DOUĂ SURSE CARTOGRAFICE RUSEȘTI VECHI CA DOCUMENTE LINGVISTICE

VLAD COJOCARU

În studiul intitulat *Faze în popularea țărilor românești (Cu prilejul unei hărți statistice vechi descoperite în ultimul timp)*[1], George Vâlsan subliniază faptul că, până în secolul al XVIII-lea, hărțile referitoare la țările românești sunt adevărate monstruozități, atât cartografice, cât și lingvistice. Începând însă cu acest secol, adaugă el, hărțile devin, măcar parțial, adevărate *documente geografice*[2] prin precizia lor tot mai mare, prin informațiile tot mai bogate, dar și prin fidelitatea înregistrării denumirilor. Referindu-se la hărțile anexate la traducerea lui Dimitrie Cantemir[3] și mai ales la volumul lui Del Chiaro (începutul secolului al XVIII-lea)[4], autorul studiului scoate în evidență, cu tot conturul lor diform, meritul de a transcrie mai exact numele localităților. „Probabil acestea sunt primele hărți lucrate după indicațiuni din partea românilor", apreciază el[5].

Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, rușii și austriecii, datorită interesului lor crescând pentru aceste locuri vizate spre a fi anexate, încep să lucreze și ei hărți întemeiate pe observații proprii asupra țărilor românești. În timpul războaielor cu Poarta Otomană, Marile State Majore austriac și rus au inițiat „ridicarea în plan" a Moldovei și a Țării Românești.

Între anii 1764 și 1787, Statul Major austriac execută hărți ale țărilor din imperiu – așa-numitele *hărți iosefine* (inițiate de viitorul împărat Iosif al II-lea) –, ridicările acestora fiind realizate pe teren. Harta generalului Friedrich Wilhelm von Bawr[6], intitulată *Carte de la Moldavie, pour servir à l'histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs*, Amsterdam, 1781, ridicată între anii 1768 și 1774,

[1] În „Buletinul Societății Regale Române de Geografie", anul XXXIII, nr. 1 și 2, 1912, p. 200 și urm.

[2] George Vâlsan, *op. cit.*, p. 205.

[3] Este vorba de ediția germană a lui Büsching din 1769–1770 la *Descrierea Moldovei*, care are însă anexată doar o schiță. Mai înainte, în 1737, apăruse la Amsterdam *Harta Moldovei*, după originalul dus de Antioh Cantemir la Paris.

[4] A. Maria del Chiaro, *Istoria delle Revoluzioni della Valachia*, București, 1923 (traducere de C. Cristian).

[5] George Vâlsan, *op. cit.*, p. 206.

[6] Inginer militar (general în 1773) din armata lui Rumeanțev, născut în Germania, dar plecat ulterior din armata austriacă în serviciul Rusiei.

ALIL, t. XLII – XLIII, 2002 – 2003, București, p. 103–117

deşi este considerată din punct de vedere tehnic mult inferioară hărţilor iosefine, rămâne, prin informaţiile oferite, un document de mare valoare pentru trecutul Moldovei, în primul rând în ceea ce priveşte identificarea vechilor aşezări dispărute.

Acelaşi lucru îl putem afirma şi despre harta rusă de la 1835, *Karta teatra voinî v Evrope 1828 i 1829 godov*, scara 1: 420 000, Petersburg, 1835, începută în 1828 şi terminată înainte de 1831, căreia George Vâlsan îi atribuie, iarăşi, calificativul de „preţios *document geografic* [...] pentru studierea distribuţiunii şi mişcării populaţiunii în ţările româneşti"[7], această hartă realizând şi prima statistică geografică serioasă de la noi. Luând însă în considerare modul de culegere a materialului şi de întocmire a hărţilor, ne punem întrebarea dacă aceste hărţi sunt numai documente geografice şi istorice.

Astfel, Bawr ne dă informaţii asupra activităţii sale cartografice şi asupra şederii sale în Ţările Române în memoriul intitulat *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie avec un Prospectus d'un Atlas Géographique et Militaire*, Frankfort et Leipsic, 1778. Lucrarea a apărut şi în ediţia din 1781 a cărţii lui Jean Louis Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*[8]. Vom cita un fragment relevant în ceea ce priveşte modalitatea de realizare a lucrării şi progresul urmărit în mod deliberat din acest punct de vedere: „Am învăţat, prin propria mea esperienţă, cât sân' de neperfecte şi pline de greşeli *hartele* şi *relaţiile* ce avem despre locurile car' au slujit de teatru războiului de faţă; prin urmare am întreprins opera ce prezent publicului, şi în care m-am căsnit a perfecţiona şi a îndrepta ceea ce alţi geografi sau au neglijat, sau au făcut rău. Lăcuirea mea într-aceste ţări [...] mi-au înlesnit mijloacele la aceasta. Am pus de s-au ardicat în privinţa aceasta de către nişte ofiţeri de stat maior nişte harte atât de drepte şi esakte, precât m-au ertat tulburările războiului; şi spre a constata *esactitatea* lor, le-am confrontat cu deslușirile date de administratorii sau ispravnicii fiecărui ţinut"[9].

Remarcăm faptul că Bawr era preocupat de „exactitatea" muncii sale, şi aceasta nu numai în ceea ce priveşte partea geografică şi cartografică a ei, ci şi referitor la autenticitatea denumirilor culese: „numele locurilor s-au tradus precât s-a putut mai conform cu sunetul limbei ţării"[10]. Aceste citate, ca şi multe altele din memoriul lui Bawr[11], ne sugerează posibilitatea ca denumirile geografice să aibă un grad de autenticitate mai mare decât s-ar putea crede pentru acel moment.

În acelaşi mod, harta rusă din 1835 a fost lucrată de o întreagă armată de topografi şi cartografi pe teren, după cum aflăm din cartea lui C. C. Giurescu, în

[7] George Vâlsan, *op. cit.*, p. 212.

[8] Cf. traducerea românească a lui N. T. Orăşcanu, *Istoria Moldaviei şi a României de M. Carra*, Bucureşti, 1857.

[9] *Ibidem*, p. 161–162.

[10] *Ibidem*, p. 164.

[11] „Locuitorii ţării m-au asigurat că...", p. 171; „[...] eu am găsit munţii în general mai populaţi decât câmpiile", p. 174. Aceste formulări trădează un contact direct al lui Bawr cu teritoriul cuprins în harta sa.

care este publicat materialul lingvistic din hartă[12]. Istoricul o consideră ca fiind prima hartă serioasă a țărilor noastre, modernă în toată accepția cuvântului. Ridicările hărții au fost realizate de o echipă de ofițeri, colectivul fiind completat de o altă echipă de gravori ai planșelor și de una de scriitori ai slovelor și cifrelor. În munca lor din teren, echipele cereau ca ajutor de la ispravnici un „cinovnic" priceput în ale scrisului, care „să poată să facă catagrafie după forma ce să cere"[13], și un „tălmaci" de limbă rusă. Alături de forme populare, remarcă C. C. Giurescu, apar și forme oficiale din condicile vistieriei și de la isprăvnicii[14].

Și totuși, în pofida culegerii atente a materialului toponimic pentru cele două hărți, există de cele mai multe ori dificultăți foarte mari în descifrarea corectă a numelor. Menționăm că densitatea acestora crește în mod semnificativ, începând cu harta lui Dimitrie Cantemir – considerat precursor al geografiei moderne[15]. Citând din nou din *Memoriile* lui Bawr, care ne spune că „numele locurilor s-au tradus *precât s-a putut* mai conform cu sunetul limbei țării"[16], am putea afirma că această încercare a realizatorilor hărților nu a avut succes, cu alte cuvinte că nu prea „s-a putut" realiza o radiografiere cât mai exactă a locurilor în ceea ce privește corectitudinea denumirilor.

Dificultățile de înțelegere a nomenclaturii înregistrate pe o hartă au fost mărturisite de mai mult timp. De pildă, C. C. Giurescu, referindu-se la harta rusă, aprecia: „În ceea ce privește transcrierea numelor topice, asemenea erori sânt curente în orice hartă mai dezvoltată; ele se datoresc fie celui care a cules numele, deci ofițerului topograf care a auzit greșit sau a înregistrat greșit, fie gravorului care a transcris greșit un nume corect însemnat"[17]. Dificultatea de identificare corectă a locului prin intermediul numelor crește, uneori, din cauza imperfecțiunilor topografice. Menționăm câteva dintre aprecierile lui Nicolae Docan asupra hărții lui Bawr. Execuția grafică este bună, dar ca document de informație militară harta are „lipsuri enorme". Figura hărții este deformată, în sensul că proporțiile și distanțele sunt departe de a corespunde cu cele reale. Din punct de vedere topografic, nu este lucrată conștiincios: dealurile sunt prea uniform trasate, doar pentru „ornament", iar regiunea muntoasă este neglijată. Dunărea este „prea lată", cu direcții false; este greșită zona Brăila – Galați – Reni[18].

[12] C. C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, Editura Științifică, 1957.

[13] *Ibidem*, p. 21–22.

[14] *Ibidem*, p. 25.

[15] Cf. V. Mihăilescu, V. Tufescu, *Dimitrie Cantemir, precursor al geografiei moderne – 300 de ani de la naștere*, în „Studii și cercetări de geologie, geofizică și geografie", seria Geografie, nr. 2, t. XX, 1973, p. 166–173.

[16] Vezi nota 10.

[17] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 27.

[18] Nicolae Docan, *Memoriu despre lucrările cartografice privitoare la războiul din 1787–1791*, extras din „Analele Academiei Române", Memoriile secțiunii istorice, seria II, t. XXXIV, 1912, p. 20.

Numai simpla rememorare a unor asemenea considerații ar putea descuraja orice efort de interpretare lingvistică a acestor hărți. Totuși, în ciuda greșelilor încă numeroase, harta lui Bawr rămâne, după George Vâlsan, „întâia noastră hartă de seamă și multe compilări ulterioare, chiar austriace, o iau neapărat ca bază"[19], remarcându-se, de asemenea, și „meritul de a transcrie *mai exact* numirile localităților" – o cuantificare încă nu știm cât de încurajatoare.

Ceea ce ne-a interesat pe noi aici nu au fost atât metodele mai mult sau mai puțin științifice de realizare a hărții lui Bawr (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea) și a celei rusești din 1828–1830, cât mai ales problema *înregistrării* denumirilor geografice din spațiul românesc. Am încercat să dăm o interpretare cât mai exactă a formelor notate în alfabet latin, respectiv rusesc, dar de „o mână", sau, mai bine zis, așa cum au fost percepute de o ureche străină.

Problema care se ridică este aceea a notării de către cartograful străin a unor nume necunoscute pentru el și, deseori, mai greu de încadrat în propriul său sistem lingvistic, fonetic sau gramatical. Discutând despre eforturile germanizării în toponimia Bucovinei, Dragoș Moldovanu remarcase „dificultățile de percepție fonetică și de echivalare grafică a acestei toponimii în alfabetul german [...] pentru coloniștii Bucovinei [...]. În pofida eforturilor de aproximare fonetică ale administrației austriece, deformarea nomenclaturii geografice românești a fost masivă, multe nume ajungând să fie de nerecunoscut. Cine și-ar putea da seama, dacă nu este un om al locului, că satele *Undipopie (Undipopa)*, [...] *Preditul* [...] sunt, de fapt, *Unghiul Popii*, [...] *Brădetul?*"[20].

Și în harta lui Bawr ne confruntăm cu adevărate curiozități lingvistice, unele, după cum se va vedea, descifrabile totuși până în cele mai mici amănunte, precum *Aweischany, Gogeschti, Scherteschti, Uteschani, Jerschenos, Abischa, Moschereschti, Roposcharu, Moseschcni, Buceni, Oseleschti, Boseschti, Chelesa, Gosu, Burschuana, M. Rosala, Koteschene, Goseschti, Kota Findeschti, Tumbikany, Retischane, Untin, Stringa, Matijeschy*. Cât despre exemplele din harta rusă, dacă ne mai lăsăm furați și de adnotările uneori fanteziste ale lui C. C. Giurescu, ajungem aparent din nou la acele „monstruozități" despre care vorbea George Vâlsan referindu-se la cartografia anterioară secolului al XVIII-lea: *Gura Baibaciului, Halipe, Hilogea, Masora Poeanii*[21], *Roselo, Celmeosîi, Cotereaga, Dejureni, Hemțeiti, Vintur*[22], *Sporveț, Zemori, Gapoi, Golniciții, Hotăreni, Tidejeni, Basciuj-Movila*[23], *Ciorogana, Ianureni, Suri, Coacanii, Fimori, Poeana*

[19] George Vâlsan, *op. cit.*, p. 207.

[20] *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I. *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale. 1772–1988. Partea 1*, București, Editura Academiei Române, 1991, Introducere, p. XXVII–XXVIII.

[21] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 213: „Măsura Poeanii"?

[22] *Ibidem*, p. 222: „Vânturi? Nu e în MDG", comentează autorul.

[23] Este lectura lui Giurescu, în hartă fiind de fapt Basciauj-Movila, adică „Movila Baș-Ceaușului", numele vechi al satului Movileni, comuna Movileni–Iași, atestat și prin alte surse, cf. *Repertoriul*, partea 1, s. v. *Movileni*[4].

Leonga, Glinoja[24], *Golieasă Poeanoiu, Dagrașeni, Sprișești, Anghila, Husului, Bucioga*[25], *Mosar, Salteni, Tușeni, Șandoeni, Homiceni*[26], *Pîrîu*[27].

Oprindu-ne la primul plan implicat în „descifrarea" numelor, trebuie să menționăm mai întâi posibilele erori de notare sau de gravare, deja relevate de C. C. Giurescu (v. *supra*). Iar Dragoș Moldovanu, vorbind despre dificultățile de interpretare a numelor din harta lui Bawr, menționează și „deformarea denumirilor, care [...] este [...] rezultatul [...] transcrierii lor pe hartă, făcută de o persoană care nu știa limba română și nu înțelegea nici scrisul celor care au înregistrat nomenclatura"[28].

Greșelile de gravare sau de notare se pot depista având în vedere alfabetul chirilic sau cel rusesc care a stat la baza formelor din cele două hărți. La Bawr menționăm, în această ordine de idei, *Nimeschti* pentru *Miteștii* (cu *m* pentru *t*), *Gulpuscheschti* pentru *Hulpășeștii* (cu păstrarea în alfabet latin a lui *G* rusesc), *Schrokinas Fl*[uss] pentru *Ciotina* (cu un *r* pentru *i*, probabil), *Kereteschti* pentru *Cărsteștii* (cu un *e* în locul lui *s*), *Kauschani* pentru *Răusenii* (cu un *K* în loc de *R*) etc. Asemenea erori pot fi identificate și în harta rusă: *Hanceni* pentru *Hălcenii*, *Gordanești* pentru *Gorbăneștii*, *Cotereaga* pentru *Cotergacii* (unde avem un *e* în loc de *g* și un *g* în loc de *ci*, ultima confuzie fiind ușor de înțeles la nivelul grafemelor corespunzătoare sunetelor respective din alfabetul rusesc), *Tușeni* pentru *Hușenii*, *Tucu* pentru *Hucu* (care ar fi fost scrise în rusește cu *G*, asemănător ca formă, în alfabetul rusesc, cu *T*), *Otești* pentru *Oșeștii*, iarăși o confuzie facilă în rusă între grafemele pentru *t* și *ș*, ca și cea între *G* și *R* (*Goșieci* pentru *Roșiecii* sau *Gomini* pentru *Românii*).

Greșelile de gravare se combină cu dificultățile de notare a sunetelor auzite, lucru remarcat și de D. Moldovanu în considerațiile sale asupra problemelor întâmpinate de administrația austriacă din Bucovina în ceea ce privește echivalarea grafică a toponimiei locale în alfabetul german. În cazul lui Bawr menționăm că ortografia limbii germane nu era pusă la punct, rămânând fluctuantă încă până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Dificultăților de notare, amplificate în cazul sunetelor inexistente în limba scribului, li se adaugă, în sfârșit, cele de audiție, de percepere a sunetelor și a grupurilor de sunete de către o ureche străină, obișnuită cu o altă bază de articulație. Greutatea de a percepe sunetele este amplificată de absența sensului denumirilor, facilitându-se astfel atracția spre alte sunete din sistemul fonologic al auditorului. Impresia acustică a străinului este bruiată de propriul sistem fonetic: sunetele inexistente în limba sa sunt identificate cu acele

[24] Formă refăcută de Giurescu, deși într-o notă de subsol recunoaște că în hartă este scris *Glinja*.

[25] Așa citește Giurescu, deși în hartă este *Bugoci*.

[26] Formă refăcută de Giurescu după un *Gomini* din hartă, care reprezintă de fapt numele *Românii*.

[27] În sfârșit, un nume mai românesc la Giurescu, dar, în realitate, în hartă este *Perii*, reprezentând un oiconim.

[28] *Op. cit.*, p. XXII.

sunete din propriul sistem fonetic cu care au în comun proprietăți acustice, diferența reducându-se, de regulă, la o singură trăsătură distinctivă[29].

Încrederea noastră în autenticitatea formelor din hartă găsește un sprijin, pe lângă observațiile lui C. C. Giurescu sau mărturisirile lui Bawr, și în observația lui Dragoș Moldovanu: „deformarea [...] în mod evident este mai puțin rezultatul unei perceperi inexacte a ansamblurilor sonore"[30]. Această convingere este întărită și de acuratețea cu care au fost surprinse aspecte morfosintactice românești în formele înregistrate de cartografii ruși. Este consemnat, de multe ori, articolul românesc: *Sasus* pentru *Sasul*, *Țifol*, *Chirilu*, *Popiricu*, *Vantul*, *Rediul*, *Chetrosul*, *Davidul*, *Chirligul*, *Corbul*, *Solonțul*, *Cornitul*, *Brazii*, *Chimpurili*, *Podurile*, *Putinile*, *Vadurile*, *Tochileli*, *Malurule*, toate din harta rusă; *Zipietul*, *Schalmoul*, *Nereschul*, la Bawr. Alteori găsim consemnate sintagme prepoziționale românești: *Latunsescht* [= La Tunsești] la Bawr sau *Ratuși de la Podu Sereta*, *Teișeora di Vale*, *Cuzmeștii la Vale*, *Iuganii din Deal*, *Lavelenga* [= La Văleni] în harta rusă. În sfârșit, apar și forme genitivale românești: *Fagului*, *Brateschtilor Fl*[uss], *Aliu Kiman*, la Bawr; *Poiana Petri*, *Cot Cuzi*, *Cotul lui Ivan*, *Colțu Cornii*, *Poșta Bordeiu Vechi* [pentru Poșta *Bordei Vechi*, de la *Bordea*], în harta rusă.

Pornind de la aceste considerente, am putea încerca o interpretare *post factum* a ceea ce se ascunde în spatele formelor oferite de aceste hărți, cu profit pentru dialectologia românească. Pentru a reconstitui în totalitate forma românească de la care s-a plecat, în operația de „descoperire" de sub multiple straturi a numelui genuin, trebuie, mai întâi, să îndepărtăm pe cel reprezentat de erori de înțelegere a formei deja înregistrate și, ulterior, de erori de gravare[31]. După ce luăm în considerare și eventualele modificări de adaptare morfologică, urmează interpretarea mai atentă a formei astfel reconstituite, ținând seama, de data aceasta, de implicarea celor doi factori prezenți în procesul de culegere și de înregistrare a nomenclaturii de către „o ureche străină": *audiția*, perceperea distorsionată datorită bruiajului propriului sistem fonetic, și *notarea*, redarea grafică a unor sunete străine, folosind posibilitățile uneori limitate ale propriului alfabet.

O dovadă a existenței erorilor de audiție, de aproximare fonetică și de redare a unui sunet prin altul apropiat ca proprietăți fizico-acustice o constituie redarea rom. *î* prin *u*, adică printr-un *î* labializat, atât la Bawr (care ar avea scuza că nu există în alfabetul german o combinație grafică pentru acest sunet), cât și în harta rusă, acest ultim fapt pledând pentru ideea că „impresia acustică" a avut un rol în stabilirea formei finale a denumirilor. Menționăm totuși că, uneori, putem surprinde prezența unui fenomen popular românesc în asemenea exemple. Această substituire

[29] Sextil Pușcariu, în *Limba română*, vol. II. *Rostirea*, București, Editura Academiei Române, 1959, cap. *Sistemul fonetic indigen și rostirile străine*, p. 196, face următoarea observație: „sunetele străine nu sunt reproduse, ci înlocuite prin sunete mai mult sau mai puțin asemănătoare din fonetismul indigen, chiar și de indivizi care vorbesc curent a doua limbă".

[30] Vezi nota 20.

[31] În harta rusă: *Salteni* pentru *Salșeni*, *Tocali* pentru *Tochile* etc.

de sunete a fost ilustrată de Vasile Arvinte, cu exemple din ALR, în ambele sensuri, adică labializarea lui *î*, *ă* sau delabializarea lui *u*, *o*[32]. Ea a fost semnalată de autor și la sașii transilvăneni. Găsim, în același sens, la Bawr forme ca: *Pugna* pentru *Pîhna*, *Munseschi* pentru *Mînjești*, *Fustitsch* pentru *Fîstîci*, *Burseschti* pentru *Bîrseștii*, *Turseja* pentru *Tîrzia*, *Goturkasche* pentru *Cotîrgașii* etc.

Exemple avem și din harta rusă, deși în limba rusă există un grafem (*ы*) pentru redarea (aproximativă a) sunetului românesc: *Gura Ezurilui* (poate fi aici și o asimilare pe terenul limbii române), *Flomunț* pentru *Flămînzi*, *Munjești* pentru *Mînjeștii*, *Budelița* pentru *Bîdilița*, *Hutopi* pentru *Hîrtopul*, *Șoporleni* și *Roșești* (unde apare un *o* pentru *ă*, deci tot o labializare, însă a lui *ă* de data aceasta). Acest fenomen, al „impresiei" lăsate de rom. *î*, perceput ca *u*, este întărit și de situația inversă, a percepерii unui *u* drept *î*, deci ca un *u* delabializat: *Țîțora* pentru *Țuțora*, *Cetîrești* pentru *Ciutureștii*, *Leșînțî* pentru *Leșunțul* (cu *i*>*î*>*u*) din harta rusă.

Un alt exemplu de felul în care acționează impresia acustică asupra înțelegerii corpului sonor al cuvântului ne este oferit de redarea semivocalei rom. *j* prin *g'* și, reciproc, a rom. *g'* prin semivocala *j*. Avem, astfel, la Bawr, un *Gogeschti* pentru *Goiești*, în care, pentru denumirea românească, pe lângă timbrul palatal al semivocalei, a fost închipuită și o ocluziune, pe când în redarea prin *Bojeschti* a unui rom. *Bogheștii*, tot la Bawr, nu s-a perceput ocluziunea, ci numai timbrul palatal.

În sfârșit, dacă rom. *Puțul Olarului* apare în harta rusă ca *Puceoraului*, redarea determinantului prin forma *Oraului* în loc de *Olarului* dovedește faptul că cele două lichide (laterala *l* și vibranta *r*) s-au suprapus în percepția auditorului, nediferențiindu-se așadar una de alta, fapt ce a dus la o simplificare în prima parte a determinantului. Aceeași suprapunere a lichidelor o găsim și în forma *Kitschourupuli* pentru *Chiciorul Lupului*, între *r* de la determinat și *l* subsecvent.

Influența sistemului fonetic propriu, mai exact a deprinderilor articulatorii, se face simțită și în faptul că rom. *Mlenăuții* este redat la Bawr prin *Minauzij* (față de *Mlenauța* din harta rusă), expresie a dificultății pentru un german de a percepe combinația de consoane *ml*, inexistentă în limba sa. Așadar, nu orice curiozitate lingvistică din formele întâlnite în cele două hărți poate fi calificată drept o „monstruozitate", pentru că avem și erori de un alt tip, care trădează, în același timp, un contact cu forma românească autentică, dar și un efort de notare a ceea ce se crede că s-a perceput.

Trebuie făcută disocierea între două planuri diferite ale fenomenului, planuri care pot fi înțelese mai exact împreună: pe de o parte, planul fizico-articulatoriu, pe de altă parte, planul acustic. În plan articulatoriu sunt înțelese fenomenele petrecute în cadrul limbii, precum palatalizarea, delabializarea sau labializarea unor consoane etc. Astfel, există în română un fenomen de substituire reciprocă între *î* și *u*[33]; apoi, în anumite regiuni există o confuzie între seria dentalelor palatale și cea a

[32] Vasile Arvinte, *Român, românesc, România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 29–30, 40, 48.

[33] Cf. V. Arvinte, *op. cit.*, p. 29.

oclusivelor palatale. Însă aceste fenomene articulatorii pot arunca o lumină nouă asupra înțelegerii modului în care acționează impresia acustică în încercarea de redare a unor sunete străine. Notarea prin /î/ a lui /u/ și reciproc poate surprinde un fenomen românesc, dar poate constitui și un exemplu de schimbare fonetică manifestată în procesul de percepere a sunetelor de către un străin. În același sens, din punct de vedere articulatoriu, trecerea lui /g'/ la /i/ și, reciproc, a lui /i/ la /g'/ se poate explica ușor ca un fenomen petrecut în cadrul limbii române, deoarece pronunțarea lui *i* semivocalic poate fi întărită prin apariția ocluziunii sau, invers, pronunțarea lui /g'/ poate fi relaxată, conducând la pierderea ocluziunii. Dar acest fenomen poate apărea și în plan acustic, adică un *i* semivocalic este perceput cu o ocluziune mai mare decât în realitate sau, invers, un *g'* este perceput cu o ocluziune mai slabă decât în realitate[34].

Așadar, în aceste hărți, putem decela trei categorii de devieri de la notarea exactă a numelor românești, diferite calitativ: 1) erori de gravare și de înțelegere vizuală a semnelor grafice prin care se notează sunetele românești; 2) devieri cauzate de acțiunea factorului acustic (impresia acustică: *î*↔*u*, *ț*↔*ĉ*, *ț*↔*s*); 3) devieri explicabile prin neputința de a nota sunetele percepute, notări care, însă, se pot înscrie în serii care trădează acuratețea redării pronunției locale.

Astfel, în harta lui Bawr, africata rom. *ĉ* este redată fluctuant, prin mai multe grafeme sau combinații de grafeme: *tsch*, *tch*, *z*, *cs*, *cz*, ultimele trei variante relevând o relație de substituție între africatele /ĉ/ și /ț/: *Retscha* [= Recea], *Gorintscha* [= Horincea], *Tekutsch* [= Tecuci], *Purzyleschti* [= Purcelești], *Dolozeschti* [= Tulucești], *Czerwitscheschty* [= Cerviceștii] etc. Relația de substituție dintre /ĉ/ și /ț/ este biunivocă, deoarece găsim și fenomenul invers, adică un /ț/ redat prin *ce*, *ci*, *tsch*: *Policeni* [= Poliții], *Buceni* [= Puții], *Tschifeschti* [= Țifeștii], *Betscheschti* [= Bețeștii], *Galatsch* [= Galați] etc. Biunivocitatea relației de substituție între africatele /ĉ/ și /ț/ poate fi explicată prin impresia acustică lăsată de cele două sunete: /ĉ/ poate fi perceput ca /ț/ și reciproc, mai ales de un străin pentru care sensul numelor nu joacă un rol prea mare în perceperea acestora (proba comutării este impracticabilă, irelevantă în acest caz). Diferența dintre africatele în discuție este dată de cel de-al doilea element, fricativele /ș/, respectiv /s/, ele având în comun primul element, oclusiva /t/. Așadar, înțelegerea nesigură a celui de-al doilea element al acestor sunete complexe poate explica confuzia în discuție. Admitem, totuși, că ea poate avea și o altă cauză, și anume o greșeală de înțelegere a grafiilor chirilice – confuzie între ч și ц – cunoscut fiind faptul că Bawr a coroborat informațiile din teren cu cele furnizate de ispravnici și administrația locală, care utilizau alfabetul chirilic. Pe de altă parte, însă, în

[34] Importanța factorului numit „impresie acustică" în asimilarea cuvintelor împrumutate din alte limbi, ca și în notarea pronunției dialectale de către dialectologi este relevată de S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 28: „chiar și între *k'* și *t'* [...] limita e adesea neprecisă, încât în cuvinte ca *chem, ghem*, consonanta inițială e însemnată în ALR adesea cu *k'*, *g'* cu *t'*, *d'* deasupra sau invers [...], dovadă că anchetatorii nu se puteau hotărî să identifice sunetul auzit nici cu *k'*, *g'*, nici cu *t'*, *d'*. Impresia acustică – și aceasta contează – este aceeași la palatale și la consonantele palatalizate, mai ales când avem a face cu ocluzive".

sprijinul primei ipoteze, și anume a percepției disociate a celor două elemente care compun africatele în discuție, mai putem aduce exemple în care africata /ț/ apare simplificată, redusă la siflanta din componența sa: *Nems* [= Neamț], *Oseleschti* [= Oțeleștii], *Soleschti* [= Țoleștii], *Tschernassi* [= Cernații] (în care *-s-* pentru *-ț-* apare dublat pentru a înlătura orice dubii în privința sonorității sale, știind că în germană *s* + *vocală* notează fricativa sonoră /z/), *Onseschti* [= Unțeștii], *Kreseschti* [= Crețeștii], *Anseschti* [= Hănțeștii], *Wons* [= Oanțul]. Această audiție distorsionată este confirmată de reciproca sa: putem atesta un /s/ românesc redat prin /ț/ (recte germ. *z*: *Zipietul* [= Nisipitul]). Cât privește substituția lui /ț/ (ts) prin /ș/ (care este fricativa componentă a africatei /ĉ/) și reciproc, citățm exemplele: *Conschesti* [= Conțeștii], respectiv *Tumoscuza* [= Dămăcușa].

De altfel, la Kekaumenos, în secolul al XI-lea, găsim un fenomen absolut identic: cuvântul τσελνίκος notează un *celnic* „șeful unei fălcări", la fârșeroți (din v. sl. *čelo* „frunte"). Cronicarul bizantin nu a reușit, nici el, să noteze decât un *ț* (τσ) pentru africata /ĉ/[35]. Așadar, suntem în prezența aceleiași confuzii în perceperea celor două africate surde, de vreme ce reflexul grecesc al unui cuvânt slav (sau cel puțin al unui cuvânt românesc de origine slavă) conținând africata /ĉ/ este africata /ț/.

Formele cu grafemul *ce* pentru /ț/ ar putea fi considerate o redare normală în alfabetul german a africatei românești[36].

În afara acestor impresii acustice, am zice normale, ale topografului străin, mai apar alte două, pe care am fi tentați să le trecem într-o categorie calitativ diferită – cel puțin pentru noi, pentru că din perspectiva străinului rămânem în aceeași categorie a impresiei acustice –, și anume ca o încercare de redare a pronunției moldovenești a africatei /ĉ/, adică în forma /ŝ/, prin pierderea elementului oclusiv. În încercarea de a nota un sunet inexistent în limba sa, topograful l-a identificat cu un sunet apropiat. Ținând seama de definiția fricativelor românești /ș/ și /ŝ/, soluția găsită este foarte aproape de realitate: adevăratul /ŝ/ moldovenesc este definit ca o fricativă *alveolo-palatală* surdă, pe când /ș/ este o fricativă *palatalo-alveolară* surdă. Așadar, revenim la constatarea de mai sus, conform căreia aproximarea timbrului unui sunet se face apelând la un sunet aproape identic cu cel originar, de care se diferențiază printr-o singură calitate: aici diferența între /ŝ/ și /ș/ este dată de locul de articulare.

Exemplele în care africata /ĉ/ este redată la Bawr prin *sch* sunt suficient de frecvente pentru a putea elimina ipoteza existenței, în această categorie de cazuri, a unei erori de gravare, și anume omiterea notării consoanei *t* dintr-un grup *tsch*, întâlnit în numeroase alte situații ca redând africata /ĉ/. Enumerăm astfel: ***Schureschti*** [= Ciurești], ***Lorscheni*** [= Furcenii], ***Schalmoul*** [= Cealmăul], ***Reesch*** [= Recea], ***Roposchan*** [= Răcăciuni][37], ***Schachloi*** [= Ceahlău], ***Iorgischeni*** [= Iurghicenii] (astăzi Ierbicenii), ***Schilibiu*** [= Cilibiu], ***Foltischeni*** [= Fălticenii],

[35] Apud G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 282.

[36] Cf. germ. *Cäsar*, pronunțat [tse:zar].

[37] Vocala redusă *ĭ* nu este redată datorită fenomenului denumit de Emil Petrovici „subdiferențiere fonologică". Grafemul rusesc *i* redă, în consecință, secvența sonoră *-ii-*, adică forma de plural articulat.

Scherteschti [= Ciorteştii]. Uneori peste această notare se suprapune o eroare de gravare, ca în cazul lui *Oboroteni* pentru *Oboroşeni*, ultima formă redând pe *Oborośenii*. Această interpretare ar putea fi consolidată şi confirmată prin faptul că există cazuri similare, după cum vom arăta mai jos, şi în harta rusă, unde grafemele pentru sunetele /ĉ/ şi /ş/ sunt total diferite între ele, fără posibilitatea de confuzie grafică reciprocă.

În afară de obişnuitul *ş* (*sch*), forma populară mai pare a fi redată la Bawr prin siflanta /s/, iarăşi o consecinţă a impresiei acustice lăsate de sunetul moldovenesc, ca şi în cazul notării acestuia prin *sch*. Dăm câteva exemple ilustrative în acest sens: *Moseschenі* [= Măcişenii], *Gomosa* [= Homocea], *Uniseni* [= Onicenii], *Muinsel* [= Muncel]. De altfel, pentru redarea fricativei palatale de tip moldovenesc /ŝ/ prin siflanta /s/ poate fi invocat rezultatul palatalizării labio-dentalei /f/ în Maramureş: dacă în nordul Moldovei palatalizarea acestei consoane a produs un /ŝ/, în Maramureş avem un /s/ ca rezultat al aceluiaşi fenomen.

Stabilirea unei legături între formele cu *s*, *z* în locul lui *ş*, *j* de la Bawr şi din harta rusă[38] şi pronunţia, similară, a ceangăilor este nesigură, exemplele neconstituindu-se în arii clare, care să coincidă cu teritoriul ocupat de cele două grupuri, nordic şi sudic, ale acestei populaţii catolice din Moldova. Indiferent de explicaţia dată fenomenului de Dumitru Mărtinaş[39], se impun, în acest sens, exemplele de nume vechi româneşti conţinând consoanele *ş* sau *j*, care au fost transmise, cu această modificare, graiului secuiesc prin intermediul ceangăilor: *Kászon* [= Caşin], respectiv *Kozokár* [= Cojocar][40].

Dintre aceste două cazuri, numai în ceea ce priveşte notarea prin *ş* a rom. /ĉ/ am putea vorbi, cu un procent mare de probabilitate, despre redarea fricativei palatale moldoveneşti /ŝ/. Cât despre notarea aceleiaşi africate /ĉ/ prin *s*, este posibilă şi o altă explicaţie: acest *s* ar putea fi africata /ţ/ redusă la elementul ei fricativ, precum în *Nems* pentru *Neamţ*, dată fiind relaţia de substituire reciprocă a africatelor /ţ/ şi /ĉ/[41]. Nu putem, însă, să nu aducem, iarăşi, contraargumentul că un /ĉ/ redat prin *s* întâlnim şi în harta rusă, acolo unde grafemul pentru africata /ţ/ nu poate fi redus la *s*.

Am fi tentaţi să vedem o încercare de notare a pronunţiei moldoveneşti, cu fricativă, şi în cazul africatei /ĝ/, perechea sonoră a africatei /ĉ/, atunci când ea nu este redată normal, prin *dsch* sau prin *tsch* la Bawr – menţionăm faptul că în cazul africatei sonore intervine şi fenomenul apariţiei, în locul acesteia, a perechii sale surde. Paralelismul cu africata surdă se probează prin redarea africatei /ĝ/ prin *sch*

---

[38] La Bawr: *Muskateschti* [= Măşcăteştii], la E de Gârcina–Neamţ, *Lewkusen* [= Leucuşeni], la N-V de Pildeşti–Neamţ, *Kasuta* [= Coşula] din Botoşani, *Micosinesti* [= Micşuneştii] din Neamţ; în harta rusă: *Poma-Strezesa* [= Pomii Străjescului] din Vrancea, *Cuzbic* [= Cujbicul] din Neamţ, *Serbeşti* [= Şerbeştii], mai multe sate actuale sau dispărute din Galaţi şi Vrancea.

[39] Fenomen vechi, românesc sau nu, cf. Dumitru Mărtinaş, *Originea ceangăilor din Moldova*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1985, ediţie de Ion Coja şi V. M. Ungureanu, p. 74 şi urm.

[40] *Ibidem*, p. 74.

[41] Vezi *supra*: *Purzyleschti* [= Purceleştii], *Dolozeschti* [= Tuluceştii].

(substitutul german al sonorei /j/) şi prin *s*: *Talpisi* [= Tălpigii], *Chelesa* [= Helegiu], *Morschineni* [= Mărginenii], *Jerschenos* [= Ruginosul], *Schemalou* [= Giumalău], *Goseschti* [= Gugeştii]. Comentariile făcute în cazul africatei surde /ĉ/ sunt valabile şi în cazul africatei sonore /ĝ/ în ceea ce priveşte redarea lor prin *ş/s*.

Nu suntem, însă, singurii şi nici măcar primii care să facă asemenea observaţii. Romulus Todoran, în studiul său intitulat *O problemă de dialectologie istorică: ĉ>ŝ şi ĝ>ẑ în graiurile moldoveneşti*[42], îşi fundamentează consideraţiile asupra cronologiei acestui fenomen dialectal prin grafii similare. Astfel, el afirmă că această pronunţie exista deja în graiurile de tip moldovenesc la începutul secolului al XVIII-lea, invocând trei mărturii scrise. În primul rând, în cronica lui Ion Neculce (ediţia Iorgu Iordan), numele vechi al Isaccei apare de zece ori scris sub forma *Obluşiţă* şi doar de şase ori *Obluciţa*. Apoi, în manuscrisul lui Gherman Filip din 1721–1724, scris la Urmeniş (Luduş), apare forma *păpuşi* pentru „papuci". În sfârşit, tot la Ion Neculce apare forma *logit* pentru „lovit", care ar fi o formă hipercorectă pentru *loẑit*, cu *v>ẑ*.

Însă, mai înainte cu aproape un secol, G. Baronzi[43] ne oferă un exemplu de reacţie a unui străin în faţa pronunţiei moldoveneşti şi de încercare de redare grafică a propriei impresii acustice: „Moldovenii întrebuinţează adesea pe [j] în loc de [g], precum [*jer*, *jentil*, *jenuche*] etc.; şi viceversa, precum [*gioc*, *giucărie*, *giurământ*] etc. Pe [c] [sic!] îl pronunţă adesea [ş], precum [aşea] în loc de *acea*, *şe* în loc de *c*, *reşe* în loc de *rece*, *dulşeţi* în loc de *dulceţi* etc."[44].

Observăm că munteanul G. Baronzi a ajuns la aceeaşi soluţie de redare a unui sunet inexistent în sistemul fonetic al graiului său şi, prin urmare, în sistemul său de notare: utilizarea semnului grafic al unui sunet apropiat, care se deosebeşte de celălalt doar printr-o trăsătură distinctivă. După cum am văzut anterior, acest indice de eroare în perceperea sunetelor există nu numai în cazul contactului dintre sistemele fonetice ale unor graiuri diferite, ci şi dintre acelea ale unor limbi diferite. Iar prima reacţie a indigenului faţă de notarea *străină* a propriilor denumiri, notare deformată şi, totuşi, paradoxal, fidelă, o găsim exprimată de Ion Nădejde[45]: „Cum că *ce* al nostru va fi semănând a *ş* este de crezut, dar pentru noi este foarte limpede deosebirea şi unul care ar voi să se dea de moldovan şi ar rosti pe *ce* al nostru ca *şe* n-ar amăgi pe nime, fiecine l-ar lua drept străin"[46].

Însă noi, lăsându-ne amăgiţi de grafiile lui Bawr, am putea completa seria atestărilor acestui fenomen dialectal din secolul al XVIII-lea.

---

[42] În CL, X, 1965, nr. 1, p. 84–95.

[43] George Baronzi, *Opere complete*. Vol. I. *Limba română şi tradiţiunile ei*, Brăila, 1872, p. 157–158.

[44] Apud R. Todoran, *op. cit.*, p. 86, nota 7.

[45] Ion Nădejde, *Despre dialectul moldovenesc*, în „Contemporanul", III, 1884, nr. 22, p. 872–873.

[46] Apud R. Todoran, *op. cit.*, p. 86–87.

O altă relație, tot biunivocă, dintre sunete care transpare din încercările de redare, tot la Bawr, a „impresiei acustice" produse de forma românească a unor toponime este aceea dintre oclusivele palatale /k'/, /g'/ și oclusivele dentale /t/, /d/ + vocale anterioare (*te, ti, de, di*). Oclusivele palatale /k'/, /g'/ sunt redate prin *te, ti, de, di*, dar și reciproc, un *ti, di* românesc este redat prin /k'/, /g'/. Avem, astfel, *ti, di* redând pe /k'/, /g'/ în *Untin* [= Ungheni], *Dicani* [= Ghicanii], *Digoeschti* [= Ghigoiești], *Retischane* [= Richicenii], *Serdi* [= Sârghii]. Relația reciprocă confirmă această interpretare: *Aliu Kiman* [= A lui Timăn], *Schrokinas* [= Ciotina], *Gescheuzi* [= Tișăuții] – exemple în care *ti* este redat prin /k'/, cu excepția ultimului, în care mai apare și confuzia, specifică vorbitorului german, dintre oclusivele sonore și surde românești. Putem releva, de asemenea, diverse cazuri de notare a palatalizării labialelor și labiodentalelor (/p, b, f, v/), în afara exemplelor mai transparente, precum *Skinaene* [= Spinenii], *Sgiroje* [= Zbieroaia], *Kupereschti* [= Chipereștii][47], *Sergi* [= Sârbii], *Turkelatz* [= Tupilați], *Groki* [= Gropi], *Stringa* [= Strâmbii][48], *Ketrisch* [= Pietrișul], *Ķeatra* [= Piatra], *Margil* [= Marvila], *Kisku* [= Piscul], *Schigiza* [= Șivița][49]. La acestea adăugăm și palatalizarea, iarăși ușor de decelat, a lui /m/ + *i, e*: *Neraslava* [= Miroslava], *Neklești* [= Micleștii], *Nioweni* [= Mihovenii], *Nigoeschti* [= Mihăieștii], *Niklouscheni* [= Miclăușenii], *Nera* [= Mera], *Nimești* [= Miteștii][50].

Așadar, în afara acestor cazuri de notare a formelor populare, relevăm, în privința palatalizării labialelor, și cazurile în care fenomenul este reflectat indirect prin *te, ti, de, di*, ca în exemplele *Retischane* [= Richicenii], *Serdi* [= Sârghii].

O explicație fonetică a acestei substituții între cele două serii menționate mai sus (*k, g* + *e, i*, respectiv *t, d* + *e, i*) am putea găsi în faptul că, în germană, oclusivele velare menționate nu se palatalizează în aceeași măsură cu cele românești, atunci când sunt urmate de vocale palatale. Prin urmare, pentru germani secvența sonoră *k+e, i* nu produce aceeași impresie acustică precum rom. /k'/, de aceea ei evită să noteze pe /k'/ moldovenesc prin *ki*, preferând notarea *ti*. Același lucru este valabil și pentru notarea lui /g'/ prin *de, di*. Așadar, s-ar părea că dificultatea de a percepe natura palatală a oclusivelor velare moldovenești *k', g'* (ca stadii de palatalizare a bilabialelor *p+i, b+i*), dificultatea de a distinge, uneori, gradul exact al palatalizării acestora, a putut provoca o astfel de notare confuză, o confuzie biunivocă între /k', g'/ și *ti, di*.

---

[47] În ultimul caz, notarea fenomenului este bruiată de o eroare de gravare.

[48] Aici factorul de bruiaj este adaptarea morfologică.

[49] Este o dovadă, la acea vreme, a palatalizării, și în sudul Moldovei, a lui *v* sub forma *g'*, deci sub forma oclusivei velare sonore palatale, și nu doar a fricativei palatale sonore *y*.

[50] Aici combinat cu o eroare de gravare: *m* pentru *t*, în alfabetul chirilic cele două grafeme fiind ușor de confundat, deoarece Bawr a utilizat surse (administrația locală moldovenească) și oameni (topografi și gravori) care scriau în acest alfabet. Din acest motiv avem, uneori, la Bawr două niveluri de notare și, implicit, de posibilități de eroare: cel rusesc și cel german, cu expresie în alfabet latin, acest ultim nivel fiind cel al autorului hărții și coordonatorului întregii echipe de realizare a acesteia.

De fapt, acelaşi fenomen îl găsim în subdialectul moldovenesc, izolat în nord-vestul Moldovei (explicabil printr-o influenţă ardelenească), unde are loc confuzia oclusivelor /k'/, /g'/, primare şi secundare, cu dentalele palatalizate /t'/, /d'/: *t'em* pentru *chem*, *înt'egat* pentru *închegat*, respectiv *d'em* pentru *ghem*[51]. Aceeaşi confuzie este atestată şi în manuscrisul lui Gherman Filip de la 1721–1724, citat mai sus: *întegat* „închegat" şi *chipar* „tipar"[52].

Reamintim, în aceeaşi ordine de idei, şi notarea lui *di*, *ti* din toponimia românească din Transilvania prin *gy* în documentele maghiare de limbă latină. În Crişana şi Maramureş, oclusivele velare palatale /k'/, /g'/ sunt substituite prin fonetismele rezultate din palatalizarea dentalelor /t'/, /d'/, ceea ce probează faptul că sunetele /k'/, /g'/ produc aceeaşi impresie acustică precum /t'/, /d'/, fenomen întâlnit şi în notaţiile lui Bawr. De altfel, satul vrâncean *Reghiul* este un *Red'iu* ardelean adus aici de colonişti, iar localnicii au perceput numele cu oclusiva palatală /g'/ în loc de /d'/.

O altă propunere de interpretare a grafiilor lui Bawr, în sensul surprinderii de către acesta a pronunţiei populare, ar fi notarea pronunţiei dure (velarizate) a consoanelor /s/, /z/, /ş/, precum în: *Truschasci* [= Truşeştii], *Koszen* [= Cosiţeni], *Wlasneschti* [= Vlăsineştii]. Menţionăm, de asemenea, substituirea reciprocă a perechilor de consoane surde şi sonore, cauzată de pronunţia *fortis* în loc de *lenis* a oclusivelor sonore în germană[53], în anumite contexte fonetice: /g/, /b/, /d/ apar transformate în /k/, /p/, /t/ în *Satova Fl*[uss] [= Pârâul Sadova], *Prado* [= Bradul], şi invers, în *Budna* [= Putna], *Giraftei* [= Chiraftei], *Buzigoio* [= Puţichioaia].

Urmărind aceleaşi probleme pe harta din 1835, observăm că, deşi scrisă cu caractere ruseşti, similarităţile sunt evidente. Astfel, pentru africata /ĉ/, în afară de notarea normală, întâlnim şi redarea sa prin *ş* sau *s*, ca la Bawr, deci tot o posibilă notare a pronunţiei moldoveneşti /ŝ/: *Suşlea* [= Ciuşlea], *Şiura* [= Ciurea], *Roşelo* [= Racila], *Suri* [= Ciurea][54], *Varatiş* [= Văratici], *Coşi* [= Cociu], *Glinja* [= Hlincea], *Topoliseni* [= Topolicenii], *Sirca* [= Cercul], *Gomosea* [= Homocea]. În ceea ce priveşte perechea sonoră /ĝ/ nu putem avansa o ipoteză similară, având în vedere caracteristicile sistemului fonetic rusesc, în harta de la 1830 fiind consecventă notarea prin *j* a acestui sunet: *Ghidijeni*, *Talpiji*, *Lunjeşti*. Prin urmare,

[51] Cf. Matilda Caragiu Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1977, p. 136. Aceeaşi observaţie a fost făcută de S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 218: „Ocluzivele orale nemuiate se deosebesc precis unele de altele [...]. Ocluzivele orale muiate trec, dimpotrivă, unele într-altele, fără ca să putem preciza totdeauna dacă auzim un *k'* sau un *t'*".

[52] Deşi R.Todoran, *op. cit.*, p. 93, le citează ca forme hipercorecte.

[53] Cf. M. Grammont, *Traité de phonétique*, Paris, Librairie Delagrave, 1933, p. 151: „Anumite dialecte germanice posedă oclusive surde *douces* [...]. Este vorba de vechi consoane sonore care au devenit surde prin intrarea întârziată în vibraţie a glotei; ele şi-au păstrat vechea lor calitate de *douces*" (trad. n.).

[54] Este vorba de un alt sat numit Ciurea, diferit de cel notat în aceeaşi hartă prin *Şiura*. Pentru a acoperi întregul teritoriu, au lucrat mai multe echipe în diferite zone ale Moldovei, cele două sate omonime nefiind recenzate de aceiaşi topografi.

C. C. Giurescu greşeşte când îşi ilustrează ideea că topografii ruşi au notat şi forme autentice tocmai prin aceste exemple, care, după cum am afirmat anterior, nu sunt relevante. Doar o formă precum *Coroza* pentru Corogea ne poate sugera o pronunţare fricativă, deci moldovenească, a africatei sonore /ĝ/, iar *Horenja* pentru Horincea poate fi o atestare a aceluiaşi fenomen dialectal, dar pentru africata surdă /ĉ/.

Ceea ce poate frapa în cazul hărţii ruse, în comparaţie cu harta lui Bawr, este faptul că, totuşi, cazurile de notare posibilă a pronunţiei moldoveneşti a africatei /ĉ/ sunt mai rare, în timp ce fenomenul palatalizării labialelor şi a labiodentalelor este foarte bine ilustrat. Acest fenomen era, de fapt, atestat încă de la D. Cantemir, în cartea sa, *Descrierea Moldovei*, constituind o dovadă că, dintre particularităţile fonetice moldoveneşti, aceasta era cea mai evidentă şi, mai ales, mai uşor de notat. Diferenţa pe care am remarcat-o şi-ar putea găsi o explicaţie în faptul că, spre deosebire de limba germană, limba rusă are africata /ĉ/ şi, de aici, poate, şi această simplificare a realităţii fonetice auzite.

Exemplele în care apar notate reflexele palatalizării labialelor şi labiodentalelor sunt numeroase şi uşor de relevat, chiar dacă uneori se combină cu erori de gravare: *Tocali*, care ascunde un *Tochile*, *Raspoca*, prezentând o adaptare morfologică ce ascunde un *Raspochi* [= Răspopii], *Anghila*, din care, după refacerea metatezei, obţinem *Alghina* [= Albina], *Ghişona*, unde, prin eliminarea erorii de gravare şi a adaptării morfologice, ajungem la forma *Ghişanul* pentru *Vişanul*. Găsim şi aici un caz de confuzie între oclusiva palatală secundară /g'/, provenită din palatalizarea bilabialei /b/, şi dentala /d/ + i, în *Digolari* pentru *Ghiholari*. Alte exemple clare de palatalizare sunt: *Chiscul Rusului*, *Tuchelaţi*, *Doschineşti*, *Chişata*, *Chetrosu*, *Tochilele*, *Plochi*, *Chetreşti*, *Codrul Serghilor*, *Schinosa*, *Schineni*, *Sîrghi*, *Neletin*, *Nişin*[55], *Chiciora Lupului*. Lista ar putea continua, fenomenul fiind mai bogat ilustrat decât în harta lui Bawr.

Ţinând seama de modul de întocmire a lor, cele două hărţi în discuţie pun probleme diferite faţă de hărţile străine anterioare. Înainte de secolul al XVIII-lea, deformările excesive ale denumirilor proveneau din transmiterea şi colportarea acestora de la o hartă la alta. În cazurile de faţă, factorii de distorsiune care intervin sunt alţii: erori de gravare, aproximări de audiţie, sistemul lingvistic al limbii celui care a cules datele generând acomodări ale sunetelor percepute la propriul sistem fonetic, acomodări morfologice, traduceri parţiale sau totale. Perceperea distorsionată a sunetelor străine auzite prin grila fonetică a scribului sau imposibilitatea de a găsi notarea exactă a ceea ce este perceput ori simplificarea a ceea ce a fost perceput în fapt, toate aceste fenomene aruncă un „văl" peste toponimele moldoveneşti culese, totuşi, cu grijă de către cartografii străini. Numai înlăturând succesiv aceste straturi suprapuse peste denumirile înregistrate putem ajunge la adevăratele forme obţinute de anchetatorii străini de la localnici. Intenţia noastră a fost să atragem atenţia mai ales asupra cazurilor mai puţin transparente, încercând

[55] *Mişina*, afluent al Nărujei din Vrancea.

o explicație care să se apropie cât mai mult de realitate. În acest mod am urmărit să demonstrăm că hărțile respective pot fi considerate nu numai adevărate „documente geografice", dar și autentice documente lingvistice.

DEUX SOURCES CARTOGRAPHIQUES RUSSES ANCIENNES EN TANT QUE DOCUMENTS LINGUISTIQUES

RÉSUMÉ

L'auteur essaie de démontrer que la *Carte de la Moldavie, pour servir à l'histoire militaire de la guerre entre les Russes et les Turcs*, Amsterdam, 1781, par Fr. W. von Bawr, et la *Karta teatra voinî v Evrope 1828 i 1829 godov*, Petersburg, 1835, ne sont pas seulement des documents géographiques et historiques, selon les qualificatifs donnés jusqu'à présent, mais aussi des véritables documents linguistiques qui préservent des formes dialectales autentiques pour les noms de lieus contenus abondamment dans ces deux vieilles cartes russes. L'étude relève des cas qui attestent, en dépit de leur caractère moins évident, la notation des variantes dialectales moldaves pour les consonnes *ĉ*, *ĝ* et *p*, *b* + *e*, *i*.

Institutul de Filologie Română
„A. Philippide"
Iași, str. Codrescu, nr. 2